

УДК 930.1(477)

Я. А. Дмитрієва

ПРОБЛЕМА ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ УНР: СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті досліджуються стан сучасної української історіографії з питання становища та діяльності інтернованих військовополонених УНР у країнах Центральної Європи. Аналізуються наукові доробки трьох історіографічних шкіл України, чії праці присвячені інтернованим військовим УНР. Відзначено, що історіографічні розробки аналізованого питання активізуються у 1990 р. після заборони радянською владою вшановувати пам'ять загиблих у листопаді 1921 р. бійців УНР. Автор приходить до висновку, що подальші історіографічні розробки теми є вкрай необхідними.

Ключові слова: інтернування, історіографія, УНР, табори для військовополонених, військова еміграція.

Розвиток і прогрес молодій українській державі неможливий без ґрунтовних знань свого минулого. Сучасна українська історіографія переживає не кращі часи, що є досить дивним, адже плюралізм думок має сприяти накопиченню та переосмисленню історичної інформації. У зв'язку з цим надзвичайно важливим є розробка, систематизація й аналіз наукової літератури з актуальних проблем історії України. Звернення до останніх наукових історичних розробок у напрямку вивчення питання долі інтернованих вояків УНР допоможе розібратися в успіхах і проблемах української науки, виділити напрями для подальшої роботи над проблемою.

Стаття присвячена загальному огляду історіографічної ситуації з дослідження інтернованої військової еміграції та її загальної оцінки рівня розробки теми. Автор здійснив спробу виявити основні напрями та тенденції досліджень від 1991 р. до сьогодення, з'ясувати малодосліджені та нерозкриті питання.

При написанні статті були використані роботи В. Верстюка [1], О. Фуртеса [6], В. Власенка, О. Сапса [3], М. Мандрика [8], П. Натискача [9], Л. Скорича [7], М. Стопчак [2] та В. Футала [10, 11] тощо. Автор зауважує, що на сьогодні в українській історичній науці є проблема відсутності праць, які б містили комплексний аналіз проблеми перебування інтернованих вояків армії УНР у таборах країн Центральної Європи.

Умовно, можна виділити три основні історіографічні школи з даного питання: Західну (із центром в університеті "Львівська політехніка"), Східну і київську.

Розробки київської школи почалися із праці професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка В. Верстюка "Союз Ю. Пілсудського – С. Петлюри 1920 р. у сучасній українській історіографії" [1]. Автор влучно підмітив, що сучасна українська історіографія за останні роки "перехворіла" хворобою некритичного ставлення до емігрантської та діаспорної історичної науки, від якої запозичила не тільки чимало цінного, а й цілу низку притаманних їй вад, передусім, концепт "невдач українців у їхній боротьбі за незалежність".

Не стверджуючи, що сучасна українська історіографія досягла якихось особливо помітних успіхів в осмисленні революційних подій 1917–1921 рр. і може похвалитися великою різноманітністю концептуальних візій її, В. Верстюк наголошує, що відмова від тези програної революції є її відмінною ознакою. Автором зауважено, що важливим для української історичної науки є те, що науковці вже не ототожнюють себе з радянською стороною, що помітно звільнює історіографію від штампів та лєнінських концепцій. Окрім сухої хронології подій національно-визвольних змагань, автором вказується лише дві праці присвячені саме інтернованим військовим УНР у Польщі.

Таким чином, до 2005 р., року виходу статті В. Верстюка, аналізована проблема була майже поза наукового інтересу вітчизняних фахівців. Це пояснюється, у першу чергу, підвищеною увагою з 1991 р. до "своєї" історії: українська революція 1917 – 1921 рр, УПА, ОУН, голодомор 1932–1933, повернення раніше затаврованих імен та інше. Становище та діяльність інтернованих УНРівців розглядалось до кінця 1990-х рр., радше, частиною Всесвітньої історії.

Наступний представник київської школи доктор історичних наук Київського національного торговельно-економічного університету М. Стопчак у своїй статті "Інтернована армія УНР у таборах країн Центральної Європи в повоєнній українській історіографії" [2] зазначає, що фахівці української діаспори обмежуються у своїх розробках лише короткими історіографічними сюжетами, у яких переважно констатують вузькість джерельної бази, невисокий рівень аналітичного осмислення матеріалу, суб'єктивізм українських зарубіжних авторів, пов'язаний з їхніми партійними уподобаннями [2, с. 219] М. Стопчак звертає увагу, що основний масив праць присвячений описам подій і фактів та наслідків перебування українських військових у таборах Польщі, але майже відсутній аналіз передумов, причин та ходу подій. Автор докоряє державним діячам української революції, зокрема С. Петлюрі та В. Винниченку, у суб'єктивізмі, так як їхні спогади великою мірою були пов'язані з їх політичними амбіціями.

Підводячи підсумки, науковець приходять до висновку, що незважаючи на збільшення фактологічної бази, проблема функціонування Збройних Сил УНР в умовах інтернування аж до кінця 80-х рр. XX ст. страждала на фрагментарність, суперечливі оцінки і висновки. Лише у 90-і рр. XX ст. українські зарубіжні дослідники починають позбавлятися вищезазначених вад, що, безумовно, сприяло підвищенню наукового рівня написаних ними праць [2, с. 224].

Східна історіографічна школа репрезентована дослідженнями кандидата історичних наук В. Власенка та О. Сапсай. Історіографічний екскурс до питання про військову еміграцію у Румунії, до якої належали генерали, старшини, вояки Армії УНР, Української Галицької Армії, а також члени українських партизансько-повстанських загонів здійснили М. Власенко та О. Сапсай [3]. Автори поставили собі завдання висвітлити прогалини у дослідженні української еміграції, а саме, період з 1924 р. до 1939 р., коли табори для військовополонених – центри емігрантських досліджень, вже були ліквідовані, а новий сплеск інтересу до даної теми (з 1939 р.) ще не розпочався. У праці підіймаються питання об'єднання вояків у громадські організації та зв'язок між ними.

О. Сапсай [4] визначає радянську історіографію, як найбільш згадки кваліфікуються автором не інакше як спроби спалювати український народ та сфальсифікувати справжню суть буремних подій громадянської війни в Україні. Із першими паростками “гласності” в СРСР дали поштох дослідженням “ворогам становлення рад” – радянські історики, за влучним висловом автора, наче сперечалися одне з одним у тому, хто підбере українським патріотам більш принизливе та образливе прізвисько. Сучасну українську історіографію автор оцінює досить позитивно, вважаючи, що “сучасні вітчизняні дослідники зробили значний прорив у вивченні досліджуваної теми”. Серед недосліджених тем означено: “...причини відтягування загального виступу інтернованих українських військ проти більшовицької влади у 1921 р., причини та обставини загибелі у 1922 р. начальника штабу армії під час Другого Зимового походу Ю. Отмарштейна. Ми не маємо на сьогодні об'єктивних, написаних з наукових позицій біографій як військових діячів інтернованої армії УНР, так і багатьох повстанських отаманів, що підтримували тісні зв'язки з цією армією в 1919-1924 р.”.

Нерівномірність висвітлення діяльності української військової еміграції в історіографії помітив М. Власенко [5]: “Більш-менш широко висвітлена діяльність еміграції у країнах Західної і Центрально-Східної Європи і недостатньо у балканських країнах. Більше уваги приділяється політичним центрам еміграції (Австрія, Німеччина, Польща, Чехо-Словаччина, Франція), ніж її периферійним осередкам.” [5, с. 123]

Західна історіографічна школа є найчисельнішою за кількістю досліджень. Автори, передусім, орієнтуються на праці українських діаспорних вчених.

Львівським дослідником військової тематики підполковником О. Фуртесом [6] піднята проблема дослідження публікацій військових емігрантів українськими, радянськими та діаспорними істориками. Автор відзначає найбагатшим та найперспективнішим саме український вектор розвитку історіографії питання, адже у ньому, на відміну від радянського та діаспорного, присутній конструктивний аналіз.

Короткий огляд історіографії питання здійснений у праці кандидата історичних наук університету “Львівська політехніка” Л. Скорич [7], яка вважає, що у довоєнний та повоєнний період історіографія українських військових формувань розвивалась лише завдяки дослідженням діаспори. Осмислення та аналіз долі військових армії УНР був неможливий у добу влади Рад в Україні. Підводячи підсумки історіографічної розробки теми Л. Скорич вказує на те, що “про інтернування уенерівців писалось, але не достатньо” [7, с. 136]. Цим автор обумовлює необхідність подальших історіографічних розробок.

Дослідженням проблематики української міжвоєнної еміграції у сучасній історичній історіографії присвячена праця М. В. Мандрика [8]. Основною метою дослідження було включити різні напрямки та сфери політичної боротьби українців поза межами УСРР у спільну концепцію українського руху, надати державницького характеру ряду молодіжних, студентських, громадських організацій, які довгий час сприймалися як зрадники національних інтересів [8, с. 187].

М. В. Мандрик зауважує, що “...ряд праць висвітлюють лише окремі аспекти проблеми, не розглядаючи суспільно-політичних факторів та безпосередніх причини зародження різних політичних течій, зокрема радикальної, та їх ставлення до справи визволення українських земель. Таке бачення проблеми стало загальноприйнятим кліше ще в історіографії радянського періоду, в деякій мірі, зберігаючись в перші роки становлення української історичної науки і лише з другої половини 1990-х рр. відчутно змінюється сприйняття політичної еміграції 1920–1930-х рр. як предмету дослідження і як суспільно-політичного явища зокрема.” [8, с. 190].

У статті “Історіографія Другого зимового походу” П. Натискач та І. Ковальчук [9] розкривається питання щодо сприяння польської влади та інтернованих вояків УНР спорядженню військових груп на територію УСРР для надання військової допомоги партизанському рухові в Україні та перешкодженню вивезенню продовольства з України. Автори акцентують увагу на тому, що незважаючи на принизливий характер висвітлення діяльності бійців УНР та відверті помилки (часто усіх противників радянської влади називали “білобандитами”) у радянській історіографії, з праць істориків (військових, політиків) тієї доби все-таки можна виокремити багатий фактологічний матеріал.

Автори підмічають, що на відміну від радянської історіографії історіографічний наробок української діаспори, окрім мемуаристики еміграції, не наповнений достатньою джерельною базою, хоча і повністю вільний від цензури. Сучасна українська історіографія війська УНР, на думку авторів, розпочалася зі

спробами вшанування пам'яті загиблих у листопаді 1921 р. військових УНР українськими патріотами у листопаді 1990 р., а жорстка позиція влади щодо активістів лише активізувала тему дослідження.

Стаття В. П. Футала [10] присвячена сучасному стану української історіографії з питання діяльності української державно-політичної еміграції в Польщі 1920–1930-х рр. Після ретельної історичної розвідки, автор приходиться до висновку, що розкриття історіографічного аспекту діяльності української еміграції у Польщі стало "...предметом підвищеної уваги українських і польських істориків від початку 90-х рр. ХХ ст. Причому ця тема в Україні і донині залишається переважно регіональною (тобто є монополією київських дослідників). У Польщі вона переросла регіональні межі: першими її почали розробляти історики Торуня, згодом – Перемишля, Кракова і Любліна. Ще одна характерна ознака розвитку теми – кооперація зусиль учених двох країн шляхом організації спільних наукових конференцій, публікації праць істориків Польщі в Україні, а українських – у Польщі, узгодження наукових позицій тощо.

Стосовно ступеня вивчення проблеми, то варто зазначити, що історики назагал добре розкрили становище української політичної еміграції в Польщі, діяльність УЦК та його відділів на етнічних польських землях, міжнародно-правовий статус уряду УНР в екзилі, діяльність українських громадських організацій на чужині. Тим не менше, низка питань залишаються малодослідженими або й зовсім не вивченими, а саме: функціонування уряду, військово-розвідувальна робота, діяльність політичних партій та відділів УЦК у Східній Галичині. На порядку денному написання більшої кількості біографічних нарисів про діячів петлюрівської еміграції, а також створення мартиролога вояків Армії УНР, які померли на території II Речі Посполитої." [10, с. 128].

Інше дослідження В. Футала [11] присвячене стану вивчення проблеми становища та діяльності бійців УНР до 1991 р. Автор аналізує праці учасників подій: С. Петлюри, Ю. Тютюнника, спогади учасників Другого зимового походу. Лише деякі праці, на думку автора, містили елементи аналітики [11, с. 255]. Автор підмічає, що аналізована проблема часто знаходила відображення у статтях, присвячених С. Петлюрі, які активно почали виходити ще при житті українського діяча та значно зросли у кількості після його смерті: "Переважаюча більшість з них написана з апологетичних або непримиренних партійних позицій. Тому цінність таких публікацій радше історіографічна." [11, с. 257].

Автор приходиться до висновку, що "...1920–1930-х рр. цілеспрямованого вивчення історії наддніпрянської еміграції в Польщі не здійснювалося. У публікаціях представників уенерівського середовища висвітлювалися окремі аспекти табірної життя емігрантів, робилися спроби оцінити діяльність С. Петлюри, обґрунтувати закономірність функціонування українського еміграційного уряду тощо. Ці праці побудовані переважно на спогадах учасників подій і містять завищені оцінки керівників УНР." [11, с. 258].

Автор відзначає, що радянська історіографія діяльності УНРівців у таборах інтернованих майже не досліджувалась, окрім видання уривчастих спогадів учасників подій та урядовців і дипломатів УНР у період українізації УСРР; останні дослідження поверхнево торкалися інтернованих військових УНР лише з позицій класової боротьби. В. П. Футала підмічає, що "радянські історики зображували еміграцію як "буржуазно-націоналістичне охвістя", "контрреволюціонерів зрадників", що втекли під захист "польської буржуазії" та вели бездіяльно-безтурботне життя за кордоном" [11, с. 261]. Поодинокі публікації радянських дослідників автор називає не тільки фрагментарними, а й необ'єктивними з домішками класової зашореності. Якісно іншими В. П. Футала вважає українські діаспорні дослідження військової тематики УНР, що активізувалися з початком Другої світової війни. Зауважено, що автори пробували критично підійти до розгляду військово-політичних подій, але їм бракувало джерельної бази, а також політичної неупередженості.

Отже, після розпаду Радянського Союзу безліч тем української історії потребували перегляду, особливо ті, що стосувалися української державності. теми ілюструє те, що донедавна історіографічні розвідки становища та діяльності інтернованих бійців УНР були майже відсутні. Лише з 2010-х рр. активізується аналіз історіографії, робляться спроби її вивчення, систематизація та узагальнення. Основними темами висвітлення історіографії є: державні та військові діячі УНР, їх позиції та діяльність; мемуари учасників подій; утворення громадських організацій.

Поза інтересами істориків-історіографів залишилися теми: освітньо-просвітницька діяльність інтернованих вояк УНР; еволюційність позицій радянської історіографії щодо військової еміграції; відмінності у поглядах української та польської історіографії на аналізовану тему. Тобто, можемо зробити висновок про необхідність подальших історіографічних розробок українських вчених.

Джерела та література

1. Верстюк В. Ф. Союз Ю. Пілсудського-С. Петлюри 1920 р. в сучасній українській історіографії / В. Ф. Верстюк // Наукові записки. Том 41, Історичні науки. – К.: Національний університет "Києво-Могилянська академія", 2005. – С. 61-66.
2. Стопчак М. В. Інтернована армія УНР у таборах країн Центральної Європи в повосенній українській зарубіжній історіографії / М. В. Стопчак // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 11. – С. 219-225.
3. Власенко В. М., Сапсай О. В. До історії української військової еміграції в Румунії / В. М. Власенко, О. В. Сапсай // Мова, історія, культура у лінгвокомунікативному просторі: збірка наукових праць. – Випуск І. - Суми: Сумський державний університет, 2014.
4. Сапсай О. В. Інтернована армія УНР у таборах країн центральної Європи (історіографія проблеми) / О. В. Сапсай // Історія (збірка наукових праць). – К., 2009. – 500 с. – Режим доступу до журналу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-202.html>. – Назва з екрану.
5. Власенко В. М. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького "Тризуба") / В.М. Власенко // Київська старовина. – 2011. – № 1. – С. 123-136.

6. Фуртес О. О. Військово-історична проблематика у працях української еміграції 1920-1939 рр.: автореф. дис. на здобуття ступеня доктора історичних наук / О. О. Фуртес. – Львів: Львівська політехніка, 2009. – 24 с.
7. Скорич Л. В. Українська військова еміграція у Польщі (1921 – 1924 рр.) / Л. В. Скорич // Вісн. Нац. ун-ту “Львів. Політехніка”. – 2013. – № 752. – С. 136–138.
8. Мандрик М.В. Висвітлення еміграційної проблематики міжвоєнної доби в сучасній українській історіографії / М. В. Мандрик // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 73. – С. 187-191.
9. Натискач П. П. Ковальчук І. С. Історіографія Другого зимового походу / П. П. Натикач, І. С. Ковальчук // Шляхами творення української державності: за матеріалами регіон. наук.-практ. конф. “Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917-1921 роках (до 85-річчя Другого Зимового походу)”. – Житомир, 2006. – С. 32-36.
10. Футала В. П. Українська держано-політична еміграція у Польщі (1920- 1930-ті рр.): сучасні дослідження та інтерпретації / Футала В. П. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”: збірник наукових праць. – № 612: Держава та армія. – Львів: Львівська політехніка, 2008. – С. 124- 128.
11. Футала В. П. Військово-політична еміграція Української Народної Республіки у міжвоєнній Польщі: стан вивчення проблеми до 1991 р. / В. П. Футала // Військово-науковий вісник. – 2012. – Вип. 18. – С. 252- 264.

Dmitrieva Ya. A. Problem of interned UPR warriors: condition of scientific development of the topic in contemporary Ukrainian historiography

The article is devoted to the present state of Ukrainian historiography of interned prisoners of war in the national liberation movement 1917-1921 at the Central Europe. Analyzed the scientific summation of Kiev and Lviv historians whose works are devoted to the problem of interned UPR soldiers. It's noted that historiographical developments of this problem started in 1990, when the Soviet government forbade to honor the fallen's UPR soldiers memory (1990). Based on comprehensive analysis of modern Ukrainian historiography of the problem the author notes the necessity of further historiographical researches.

Key words: *internment, historiography, UPR, camps for prisoners of war, military emigration.*

Дмитрієва Я. А. Проблема интернированных воинов УНР: состояние научной разработки темы в современной украинской историографии

В статье исследуются состояние современной украинской историографии по вопросу положения и деятельности интернированных военнопленных УНР в странах Центральной Европы. Анализируются научные труды трех историографических школ, чьи работы посвящены интернированным военным УНР. Отмечено, что историографические разработки рассматриваемого вопроса активизируются в 1990 г., после запрета советской властью почитать память погибших в ноябре 1921 г. бойцов УНР. Автор приходит к выводу, что дальнейшие историографические разработки темы являются крайне необходимыми.

Ключевые слова: *интернирование, историография, УНР, лагеря для военнопленных, военная эмиграция.*